

MIQUEL COLL I ALENTORN

LA LLEGENDA DE GIRARD DE ROSSELLÓ I CATALUNYA

El nom de Girard de Rosselló suggereix tot seguit a un català la idea d'una connexió del personatge que el duu amb la nostra terra.

Per això, quan vèiem els erudits francesos cercar i localitzar el Rosselló de Girard en minúsculs i discutibles emplaçaments¹, ens admiràvem que hom no pensés en l'antic i important comtat català de Rosselló, que va tenir, precisament al començament del segle XII, un comte anomenat Girard.

M. René Louis, en el seu important estudi sobre Girard de Rosselló, venia a rectificar el 1947 aquest oblit i relacionava amplament la llegenda de Girard amb el nostre comtat de Rosselló².

L'eminent erudit conclouia³ que, del record de l'històric Girard, comte de Vienne, mort el 877, havia nascut vers la meitat del segle X a la vall del Roine la primera cançó de gesta de Girard de Vienne, i que vers la fi del mateix segle, precisament dins els deu anys de govern, del 981 al 991, que ell atribuïa al comte d'Empúries-Rosselló Gausfred o Jofré I (no Guifred, com diu René Louis)⁴, la llegenda hauria estat transferida al territori rossellonès, on hauria donat lloc a la primera cançó de gesta de Girard de Rosselló. A mitjan segle XI la llegenda hauria estat transferida novament a la Borgo-

1. Joseph Bédier, *Les légendes épiques*, II, París, 1908, pp. 57 i ss.

2. René Louis, *Girart, comte de Vienne, dans les chansons de geste. Deuxième Partie*, Auxerre, 1947, pp. 247 i ss. Per a la localització de Rosselló a la vall del Roine, veg. pp. 241 i ss.; veg. també pp. 173 i ss.

3. *Op. cit. Première Partie*, Auxerre, 1947, pp. 74 i 95. *Deuxième Partie*, pp. 272 i ss.

4. Cal no confondre Gausfred o Jofré (*Gaucefredus*), nom de tres comtes de Rosselló i de diversos personatges de l'angle NE. del domini català, amb Guifred o Guifré (*Wifredus*), nom de dos comtes de Barcelona, d'un comte de Besalú i d'un comte de Cerdanya. Per altra part, Gausfred I no va regir els seus comtats durant deu anys, sinó durant un període molt més dilatat, aproximadament des del 940 al 991. Veg. Ramon d'Abadal i de Vinyals, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1958, p. 292.

nya per donar lloc a la primera versió borgonyona del *Girard de Rosselló*. A la fi del mateix segle o al començament del següent el poema hauria estat objecte d'una nova versió ampliada que trobem prosificada a l'*Histoire de Charles Martel* del 1448; i finalment vers 1150 (concretament entre 1146 i 1149, època de la preparació de la segona croada) era redactada la versió que podríem anomenar definitiva de la cançó, que és la que ens ha conservat el manuscrit d'Oxford.

Havent estudiat durant molts anys la introducció de les llegendes èpiques franceses a Catalunya a través de l'onomàstica catalana, i havent obtingut d'aquest estudi resultats positius i testimoniatges molt reculats⁵, en conèixer la tesi de René Louis sobre la transferència a finals del segle x de la llegenda de Girard al Pirineu català, vam creure que hauríem de trobar-ne una confirmació més rotunda que en cap altre cas en la nostra onomàstica d'aquell temps. La veritat és que no hem pogut trobar enlloc aquesta confirmació. Per contra, aquella onomàstica ens indica ben clarament que la penetració de la llegenda de Girard de Rosselló no va esdevenir-se entre nosaltres més que vers la fi de la primera meitat del segle xii, o sigui que respondria només a les suposades etapes finals borgonyones de la llegenda⁶.

Sembla, doncs, que l'etapa pirenenca d'aquesta no ha existit mai, cosa que no resulta sorprenent per a qualsevol erudit català que examini els textos avui conservats de la llegenda de Girard de Rosselló, els únics a través dels quals és possible de muntar plausiblement una hipòtesi.

Del dit examen un erudit del nostre país ha de deduir dues conclusions:

1.ª La llegenda de Girard, en els textos avui coneguts, és la que conté més elements onomàstics i toponímics relacionats amb Catalunya de totes les cançons de gesta franceses.

2.ª Tot i això, en cap moment obtenim d'aquells textos la sensació de coneixement profund i directe de la nostra terra i de la nostra vida, com si la informació sobre el nostre país hagués estat obtinguda a distància i de cap manera per experiència personal.

La major part de les cançons de gesta franceses del cicle del Rei i del de Guillem utilitzen uns pocs topònims catalans que es van

5. M. Coll i Alentorn, *La introducció de les llegendes èpiques a Catalunya*, «Coloquios de Roncesvalles», Saragossa, 1956, pp. 136 i ss.

6. *Op. cit.*, p. 142.

passant de l'una a l'altra sense afegir-hi mai res que ens en suggereixi un coneixement directe: Girona, Barcelona, Tarragona, Lleida, Balaguer, Tortosa, la Cerdanya i poca cosa més. Quant als personatges, llevat de Guillem de Tolosa i d'alguns altres poquíssims d'historicitat dubtosa, són sempre purament imaginaris⁷.

En el cas de Girard, la cosa és molt diferent. Amb exactitud o amb poca deformació apareixen en els textos conservats de la seva llegenda, no solament el Rosselló, sinó també Barcelona, Tarragona, Girona, Balaguer, Urgell, Besalú, el Berguedà, Ribagorça, Ausona, molt probablement Cardona, i possiblement Verdú i Badalona. Hi surten encara el gentilici «catalans»⁸ i el mateix nom de Catalunya⁹, tot i tractar-se de mots que no apareixen en textos datats o fàcilment datables més que molt al començament del segle XII. En fi, entre els personatges són esmentats un Ramon Berenguer de Barcelona i un Ramon Borrell¹⁰, sens dubte també comte barcelonès, encara que això no sigui indicat pel text.

Tot això sembla important si ho comparem amb el que podem espigolar en qualsevol altra cançó de gesta francesa; però és molt poc, en canvi, si ho comparem amb el que el mateix *Girard* d'Oxford ens donaria per a moltes regions del centre, l'est o el sud-est de França.

La lectura dels versos que contenen els dits topònims i antropònims ens dóna la impressió d'un simple catàleg sense rels vives, sense un tret que ens suggereixi una experiència personal o un coneixement que no sigui superficial. Mentre de llocs tan allunyats de Borgonya com el sud de la mar Adriàtica ens dóna informacions plenes de realisme, com les que indiquen el camí vers el proper Orient:

De Brandiz a Duraz passant as naus¹¹,

en relació amb les nostres terres no sap parlar-nos més que d'un banal i adotzenat *donjon* de Besalú¹².

7. Ernest Langlois, *Table des noms propres de toute nature compris dans les chansons de geste imprimées*, París, 1904.

8. *Girart de Roussillon. Chanson de geste*, ed. W. Mary Hackett, I, París, 1953, vv. 123, 561, 1538 i ss., 1546, 2261, 2263 i s., 2321, 3217, 3227, 3248, 3283, 3946, 4906 i s.; II, París, 1953, vv. 5232, 9259.

9. Apareix en la forma *Castelongne* a la versió de Brusselles, on Folc, cosí de Girard, és anomenat *Fourques de Castelongne*. Veg. René Louis, *op. cit. Deuxième Partie*, pp. 34 i ss.

10. Vv. 2325, 4907, 5231.

11. V. 134.

12. V. 1546.

Si examinem en detall els noms propis abans assenyalats, no haurem de fer observacions sobre molts d'ells, però alguns d'altres ens sorprenen i ens obliguen a la reflexió i al comentari.

La forma *Purgele*¹³ per *Urgel* és sens dubte deguda a una corrupció de la tradició manuscrita, i el restabliment de la forma correcta no altera gens la mesura del vers.

El topònim *Moncardon*¹⁴ és evidentment inspirat en Cardona seguint un procediment no pas inusitat entre els versificadors medievals a la recerca de rimes, de la mateixa manera que el propi autor del *Girard* d'Oxford ens dóna *Montargon*¹⁵ a la fi d'un vers, en comptes del topònim *Argonne*.

Però ja resulta més difícil de creure que *Versdone*¹⁶ és Verdú, i que *Balone*¹⁷ (interpretat *Baalone*) sigui Badalona, molt més perquè apareixen com a noms de llinatge i no semblen haver-ho estat mai, i els seus titulars són anomenats *Jocel* i *Ginan* o *Ginrant*, noms desconeguts en la nostra onomàstica. I, per fer-ho més impossible, *Balone* és tingut per comtat, i és ben segura la inexistència d'un comtat de Badalona.

És sabut que el poema ens presenta el pare de Girard, el vell Drogo, com a governant des de Besalú un conjunt de comtats catalans des del Rosselló a Barcelona i des de Girona a Ribagorça. I bé: en l'època comtal mai no havien estat reunits tots aquests territoris sota un sol governant, ni la capitalitat del conjunt hauria pogut ésser mai a Besalú, i per altra part el nom de Drogo és completament estrany a l'onomàstica catalana. I també ho és el nom de Miló que el poema atribueix a un membre de la casa d'Urgell¹⁸.

Per altra part, en descriure l'armament d'un cavaller (Alon, fill d'Ansel) li assigna l'elm de Ramon Borrell, que encara que el text no ho digui és evidentment el comte de Barcelona d'aquest nom, i l'espasa de Miló d'Urgell¹⁹. Doncs bé: aquest cavaller no és del bàndol de Girard, com seria lògic, sinó absurdament del bàndol contrari.

En fi, el mateix nom de Girard és raríssim en la nostra onomàstica. En temps anterior als darrers anys del segle X hem pogut

13. Vv. 1541, 2264.

14. Vv. 1540, 2263.

15. Vv. 1179, 3213, 3378, 3471, 3504, 6344, 7151.

16. V. 4910.

17. V. 4909.

18. René Louis (*op. cit.*, p. 285) ens presenta Gausfred I governant no solament Rosselló, Empúries i Peralada, sinó també Conflent, Cerdanya, Besalú i Berguedà, territoris que, a diferència d'aquells, no van ésser mai regits pel dit comte.

19. Vv. 5229 i ss.

trobar-ne només dos exemples molt allunyats entre ells en l'espai i en el temps²⁰, quan, d'ésser certa la transferència èpica suposada per René Louis, els exemples n'haurien hagut d'ésser nombrosíssims, almenys tant com ho són els que ens testimonien la popularitat a casa nostra dels herois dels cicles de Guillem i del Rei, en relació amb els quals no ha estat imaginada cap mena de transferència vers les nostres terres.

I malgrat tot existeix un Girard de Rosselló català, totalment històric, que va viure en els darrers anys del segle XI i els primers del XII: és el comte rossellonès Girard I. La identitat de noms entre el personatge llegendari i l'històric no pot ésser casual. I puix que l'estudi de la nostra onomàstica no autoritza, com voldria M. Louis, a creure que la popularitat de l'heroi llegendari va donar lloc a imposar el seu nom al personatge rossellonès històric, caldrà concloure que el fenomen va produir-se en sentit contrari. Com i quan, intentarem d'explicar-ho després.

Ara ens interessa d'assenyalar que alguns dels trets catalans o pirenenics que presenten els textos conservats postulen una data més aviat tardana i, ni cal dir-ho, posterior al segle X. L'esment del rei d'Aragó²¹ ens situa en una època posterior a la creació d'aquest regne a la mort de Sancho *el Mayor* de Navarra el 1035; i cal no oblidar que durant quasi tres quarts de segle el regne d'Aragó va restar quasi desconegut en el seu confinament en les altes valls del Pirineu central. No fou més que a partir del regnat d'Alfons *el Bataller* (1104-1134) que l'existència del dit estat va esdevenir comunament coneguda.

El primer comte de Barcelona que duu el nom de Ramon Berenguer²² comença a regnar, i encara sota tutela, el 1035; però en realitat el primer Ramon Berenguer que va tenir una forta projecció lluny de les nostres fronteres va ésser el tercer, que va casar-se amb Dolça de Provença el 1112 i va conquerir Mallorca i Eivissa el 1114-1115.

L'esment repetit dels almoravits²³ ens duu a èpoques posteriors a la batalla de Zalaca del 1086.

En fi, l'aparició del nom de Catalunya a la versió de Brusselles i el de «catalans» a la d'Oxford ens obliga a situar-nos com a mínim

20. M. Coll i Alentorn, *op. cit.*, p. 142. Es tracta d'un «Geirardus» del 918, radicat a Vallfogona de Ripoll, i d'un «Gerardo» del 996 que trobem establert a Olèrdola.

21. V. 4897.

22. V. 4907.

23. Vv. 2558, 2949, 3244.

a l'extrema fi del segle XI o a principis del XII, puix que els primers textos datats on apareixen no són anteriors al 1114²⁴.

Per altra part, també alguna allusió a personatges no catalans ens fa concloure en una data relativament tardana per a la nostra llegenda. Fixem-nos sobretot en els repetits esments del *marches Amadius, qui fu Taurins*²⁵, que hem d'identificar amb Amadeu II, comte de Maurienne, qui governà del 1108 al 1148, puix que Amadeu I no podia ésser designat amb el títol de marquès, ni ésser-li atribuïda la possessió de Torí, perquè, tant el marquesat com la ciutat, no foren conferits sinó a Humbert II a la fi del segle XI²⁶.

Per contra, no sembla, però, que puguem modernitzar excessivament l'aparició de la llegenda de Girard de Rosselló, tant perquè els primers testimonis onomàstics catalans ens la donen com a introduïda a casa nostra vers els darrers anys de la primera meitat del segle XII, com perquè la importància, de totes maneres excessiva, donada pel poema a Besalú seria inexplicable en època gaire posterior al 1111, data de la incorporació d'aquest comtat al de Barcelona i a partir de la qual aquest nom resta a l'ombra i esdevé cada cop menys conegut a l'exterior.

La tesi de M. René Louis procurava explicar una sèrie de fets que ara, en haver de rebutjar-la, resten sense explicació. Cal, doncs, intentar-ne una de nova que tingui en compte la situació que resulta de tot el que precedeix.

Heus-la ací: el nom del comte rossellonès Girard I, que no és tradicional dins el seu llinatge patern, donats els costums de les grans famílies feudals és molt probable que procedeixi de la seva ascendència materna.

En realitat no sabem res de la mare de Girard I fora del seu nom: es deia Estefania²⁷.

24. Joan Coromines, *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, Palma de Mallorca, 1954, pp. 71 i 80. Frederic Udina, *El nom de Catalunya*, Barcelona, 1961, pp. 50 i ss., es refereix al document núm. 832 del *Liber feudorum maior*, sense data, i li atribueix la del 1096; com que hi apareixen els mots *Catalan* (tres vegades) i *Catalung*, aquests serien en tal cas els més antics esments dels dits gentilici i corònim. Cal dir que aquell document, en adreçar-se a Ramon Berenguer III, afegeix: «qui fuisti filius Mahaltis», ço que obliga a datar-lo en època posterior a la mort de Mahalta, esdevinguda poc abans del 28 d'agost del 1108. S. Sobrequés i Vidal, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1961, pp. 168 i ss. i 205, n. 35, li atribueix la data del 1107, però creu possible també la del 1112. Ramon d'Abadal i de Vinyals, *A propos de la «domination» de la maison comtale de Barcelone sur le Midi français*, «Annales du Midi», t. 76, núms. 68-69 (1964), pp. 328 i s., li assigna també la data del 1107. En realitat és possible d'escollir entre 1107, 1112, 1120 i 1124.

25. Vv. 1121, 1137, 1298, 1452, 1491, 2217, 2423, 2427.

26. *L'art de vérifier les dates*, V, París, 1819, pp. 151 i s.

27. *Liber feudorum maior*, ed. Francesc Miquel i Rosell, II, Barcelona, 1947, docs. núms. 713, 726 i 727.

Examinant els arbres genealògics de les famílies senyorials del nostre país i de les contrades que per aquest temps s'hi relacionen, només trobem dames d'aquest nom a Provença, on s'anomenen Estefania no solament una cunyada del nostre Ramon Berenguer III, sinó també una cosina germana d'aquesta dama, una tia seva, la seva àvia i la seva besàvia ²⁸.

L'origen provençal de la mare explicaria la introducció del nom de Girard en la dinastia rossellonesa per la influència literària de Girard de Vienne, personatge que la història i la llegenda ens situen a la vall del Roine.

Vers l'extrema fi del segle XI o a principis del XII, l'autor del *Roland* d'Oxford, o un dels seus més immediats models, es veu obligat a crear una comparseria que acompanyi els seus principals protagonistes i de passada permeti afalagar la vanitat de personatges coetanis i també la dels seus súbdits, donant un paper gloriós als reals o imaginaris avantpassats d'aquells.

La creació d'aquesta comparseria és feta per un dels quatre procediments següents: 1.er, posant en escena personatges d'altres cançons de gesta; 2.^{on}, fent la mateixa cosa amb avantpassats reals de personatges coetanis; 3.er, inventant aquests avantpassats a base dels elements disponibles, quan hom no tenia prou informació per a conèixer els avantpassats reals, i 4.^{on}, inventant de totes peces els comparses quan no hi havia més remei, que és el que passava sovint amb els personatges no cristians.

L'autor del *Roland* coneixia prou bé els llinatges del nord de França i per això va poder posar en escena personatges històrics de temps més o menys reculats pertanyents a aquelles famílies. És el que s'esdevé amb Jofré d'Anjou i amb Ricard de Normandia ²⁹.

Però en aquells moments s'havia fet conèixer en la primera croada un jove príncep pirenenc, anomenat Girard de Rosselló: Nicea, Antioquia i Jerusalem l'havien vist combatre heroicament sota els seus murs ³⁰; el 1102 esdevé comte de Rosselló per mort del seu

28. S. de Vajay, *Etiennette dite Douce, comtesse de Provence*, Marsella. També, del mateix autor: *La síntesis europea en el abolengo y la política matrimonial de Aljonso el Casto*, «VII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó», Crònica, Ponències i Comunicacions, II, Barcelona, 1962, p. 273.

29. *Chanson de Roland*, vv. 106, 2883, 2945, 2951, 3470, 3535.

30. *Willermi Tyrensis Archiepiscopi Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, «Recueil des Historiens des Croisades». Historiens occidentaux, t. I, 1.ª part, París, 1844, pp. 46, 96 i ss., 263 i 352. Forma part de la host del comte de Tolosa i acostuma a ésser esmentat junt amb Guillem de Montpeller i amb un Gastó de Besiers que és potser una mala interpretació de Bernat Ató de Besiers.

pare; torna a Terra Santa durant 1109-1112; i mor assassinat en plena joventut en retornar-ne el 1113³¹.

L'autor del *Roland* aspira a tenir un públic no solament a Anjou o a Normandia, sinó també més al sud, a les regions occitanes i pirenenques. Per això li sembla útil d'introduir en la comparseria un avantpassat del jove príncep rossellonès, i com que, a diferència del que s'esdevé amb els llinatges francesos del nord, desconeix els antecessors del comte de Rosselló, acut al procediment que li sembla més segur per inventar-se'l, i amb lògica, però amb error, s'imagina un altre Girard més antic al qual per això caldrà anomenar «el Vell», tal com el més antic dels nostres Ramons Berenguers duu el sobrenom d'*el Vell*, com s'esdevé també amb Roger *el Vell* de Carcassona, o amb Ricard *el Vell* de Normandia, i amb tants d'altres.

D'aquí neixen els versos del *Roland*:

Vint i Gerart de Rossillon li viellz,

 Truvat Gerart le veill de Russillun;

 U est Gerard de Russillun, li veillz,

junt amb aquest altre, ja més banal:

Ensembl'od els Gerard de Russillun³².

Poc després, vers 1115, un trobador té la idea de renovellar a fons la matèria del *Girard de Vienne*, i potser per tenir més llibertat d'acció en canviar sensiblement, però no del tot, el nom del protagonista, adopta el que li ofereix la *Chanson de Roland* situant-lo naturalment en un regnat anterior al de Carlemany per tenir un marge de temps suficient per a tantes aventures com pensa atribuir al seu heroi. Per això fa que Girard sigui en la joventut i la maduresa un contemporani de Carles Martell, puix que en la vellesa i al punt de la seva mort l'ha vist ésser-ne dels primers temps del regnat de Carlemany. Aquest autor té perfecta consciència que la substitució de Vienne per Rosselló l'obliga a donar un clima català al seu poema o almenys a alguns passatges d'aquest. I en aquest sentit fa un esforç molt superior al que han fet els autors d'altres cançons de gesta franceses. No és pas que ell tingui un coneixement directe de la nostra terra, ni de la nostra gent. Intenta suplir-lo amb una informació obtinguda a distància i mal digerida. I el resultat és

31. A. Rovira i Virgili, *Història Nacional de Catalunya*, IV, Barcelona, 1926, p. 150.

32. *Chanson de Roland*, vv. 797, 2189, 2409, 1896.

probablement el que M. Louis anomena el *Girard* de Brusselles, al qual vindrà a afegir-se vers la fi de la primera meitat del segle XII el *Girard* d'Oxford.

No hi hagué, doncs, transferència èpica de la Borgonya al Rosselló, i per això no cal que hi hagués després l'estrany, forçat i increïble retorn del Rosselló a la Borgonya, com si el llegendari Girard fos un viatger dels nostres dies amb passatge d'anada i retorn.

Restava encara a aclarir un punt que només parcialment es relaciona amb Catalunya. És sabut que un personatge important de *Girard de Rosselló* és Bos d'Escarpion. I que, sens dubte, cal posar en relació aquest nom amb el del francès Bueso de la llegenda de Bernardo del Carpio, i el mateix nom del Carpio amb l'Escarpion del nostre poema³³. Però com que la llegenda de Girard de Rosselló, tot i la data tardana del 1115 que li assignem, és força anterior al moment de la segona meitat del segle XII que veu evolucionar la llegenda del nostre Bernat de Ribagorça vers la llegenda en gran part erudita de Bernardo del Carpio³⁴, cal creure que els conjuminadors lletrats d'aquesta darrera llegenda van prendre del *Girard* el nom de Bueso, i que l'Escarpion de fantasia va suggerir-los d'atribuir el llinatge del Carpio, topònim que trobem en diversos llocs de Castella i Lleó, al Bernat que, en allunyar-se de Ribagorça vers ponent, s'havia vist privat del seu autèntic nom de família.

És interessant de fer constar que la nostra gent va tenir per català el llegendari Girard de Rosselló, poc o molt confós o interferit amb l'històric comte rossellonès Girard I.

Quan el rei Martí pronuncia a les corts de Perpinyà del 1406 el seu famós discurs, ens parla de l'anada a Terra Santa del «comte Giraut», que va anar a conquerir-la amb «gran colp de rossellonesos», i es refereix naturalment al Girard històric encara que li deformi el nom³⁵, però un any més tard la crònica universal titulada *Flos mundi* ens presenta un Girard, suposat heroi de la nostra reconquesta, que cal identificar amb el Girard llegendari³⁶, tal com cal fer, i amb més raó encara, amb el Girard, duc de Rosselló i de Borgonya, de qui ens parlarà dos segles més tard Jeroni Pujades³⁷.

33. Cal dir que *Escarpion* apareix sovint en la forma *Carpion*, i que la llegenda lleonesa fa de Bueso un cosí de Bernardo, cosa que pot explicar que el llinatge de l'un sigui adjudicat a l'altre.

34. Ramon d'Abadal i de Vinyals, *El comte Bernat de Ribagorça i la llegenda de Bernardo del Carpio*, «Estudios dedicados a Menéndez Pidal», III, Madrid, 1951.

35. *Parlaments a les Corts Catalanes*, ed. Ricard Albert i Joan Gassiot, Barcelona, 1928, p. 69.

36. *Flos mundi*, ms. esp. 11, de la Bibl. Nat. de París, ff. 247-249, 255, 256, 261, etc.

37. Jeroni Pujades, *Crònica universal del Principado de Cataluña*, V, Barcelona, 1829, pp. 24 i ss., 38 i s. i 42.